

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

ФІЛОСОФІЯ РОМАНА ІНГАРДЕНА І СУЧАСНІСТЬ

Коллективна монографія

За редакцією Дмитра Шевчука

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2021

УДК 101.9
ББК 87
Ф 56

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 10 від 24 березня 2021 року)*

Рецензенти:

Марія Петрушкевич, доктор філософських наук, доцент;

Світлана Ганаба, доктор філософських наук, професор.

Філософія Романа Інґардена і сучасність: колективна
Ф 56 монографія / за ред. Дмитра Шевчука. Острог: Видавництво
Національного університету «Острозька академія», 2021.
232 с.

ISBN 978-617-8041-01-4

DOI 10.25264/978-617-8041-01-4

Книга присвячена ідеям відомого польського філософа Романа Інґардена, представника феноменології і засновника так зв. «другої феноменології». Автори наукових розвідок, поміщених у цьому виданні, аналізують погляди Романа Інґардена, які стосуються проблем зі сфери онтології, епістемології, антропології, естетики, аксіології, філософії літератури. Крім того, у книзі окреслено значення Романа Інґардена для сучасної філософії та здійснено порівняння його поглядів з іншими сучасними філософами – представниками феноменології, Львівсько-Варшавської школи, сучасної семіотики, філософії діалогу та ін. Книга буде цікавою для дослідників сучасної філософії та широкого кола читачів.

УДК 101.9
ББК 87

Konsulat Generalny
Rzeczypospolitej Polskiej
w Łucku

*Книга видана за сприяння
Генерального Консульства РП в Луцьку*

ISBN 978-617-8041-01-4

© Колектив авторів, 2021

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Катерина Шевчук РОМАН ІНґАРДЕН: ФІЛОСОФСЬКА ОСОБИСТІТЬ	8
Ольга Муха, Оксана Дарморіз ФІЛОСОФСЬКІ СЕМІНАРИ РОМАНА ІНґАРДЕНА	16
Ян Воленський РОМАН ІНґАРДЕН І ЛЬВІВСЬКО-ВАРШАВСЬКА ШКОЛА	31
Андрій Дахній ДВІ ПАРАДИГМИ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ: МАРТІН ГАЙДЕґґЕР ТА РОМАН ІНґАРДЕН	62
Людмила Речич ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ У ІНґАРДЕНА І ЛЕВІНАСА: ІДЕНТИЧНІСТЬ І ВІДМІННІСТЬ	74
Лариса Карачевцева ПІЗНАННЯ ЯК ЦІННІСНИЙ СТОСУНОК У ФІЛОСОФІЯХ ЙОГАННА ВОЛЬФґАНґА ҐЕТЕ І РОМАНА ВІТОЛЬДА ІНґАРДЕНА	85
Леопольд Згода ЦІННІСТЬ І ДІЯ	106
Катерина Шевчук ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ Р. ІНґАРДЕНА	118
Ольга Наконечна ВЧЕННЯ Р.ІНґАРДЕНА ПРО ЛЮДИНУ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР	131
Микола Зайцев БУТТЯ І ЧАС В ОНТОЛОГІЇ Р. ІНґАРДЕНА	146
Оксана Дарморіз ДЕЯКІ ІДЕЇ РОМАНА ІНґАРДЕНА В КОНТЕКСТІ СЕМІОТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КУЛЬТУРИ	154
Анна Брожек ПРОЯСНЕННЯ ТЕМНОЇ ГЛИБИНИ. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІНґАРДЕНІВСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ МУЗИЧНОГО ТВОРУ	166

Катерина Шевчук, Дмитро Шевчук ЕСТЕТИЧНА ТЕОРІЯ РОМАНА ІНГАРДЕНА І СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО	188
Світлана Кочерга, Олександра Вісич ІНГАРДЕНІВСЬКА КОНЦЕПЦІЯ КОНКРЕТИЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ТЕКСТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)	204
Марек Рембєж ПЕРЕОЦІНКА В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ. ПРО ВТРУЧАННЯ ПАНДЕМІЇ У СВІТ ЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ	219
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	230

ВСТУП

Роман Інґарден – це, без сумніву, видатна постать польської філософії. Його ідеї широко обговорюють у філософських дискусіях до сьогодні, а концепції лишаються актуальними. Він був представником феноменології і засновником (часом навіть кажуть «хрещеним батьком») так званої «другої феноменології». Зокрема, критично переосмислив ідеї свого вчителя – Едмунда Гуссерля.

Філософські дослідження Романа Інґардена торкаються проблем із царини епістемології (теорії наукового пізнання), онтології (теорії буття), естетики, аксіології (теорії цінностей), а також філософської антропології та філософії мови. Спосіб філософування Інґардена характеризується фундаментальністю, чіткістю, реалістичним налаштуванням і прагненням цілісного охоплення феноменів. Як пише про нього польський дослідник Нарцис Лубніцький, «...можна не поділяти багато філософських поглядів Інґардена, але не можна заперечувати того, що він був непересічним мислителем; що не задовольнявся “мікрофілософією”, [...] але атакував найбільш визначальні проблеми у стилі великих філософів минулих століть».

Надзвичайно важливі дослідження Романа Інґардена в галузі естетики. Зокрема, він аналізував різні види мистецтва: літературу, архітектуру, живопис. Основні теми з естетики, яких торкався у своїх роздумах: схематизація і конкретизація твору мистецтва, багат шаровість структури твору мистецтва, розроблення понять естетичного предмету й естетичного досвіду. Анджей Тищик щодо естетичної теорії Інґардена писав так: «Значення досягнень Інґардена на полі польської і світової естетики не треба спеціально доводити, воно добре обґрунтоване. Навіть якщо його естетична думка породжує суперечності

та з різних причин була, є і, мабуть, буде критикована, усе одно не підлягає сумніву, що вона становить важливий орієнтир не лише для загальної (філософської) рефлексії щодо мистецтва і його цінності, але також без перебільшення всіх царин, які описують цей аспект культури, як-от, поетика, історія мистецтва, музикологія, театрологія чи фільмологія». Тісно пов'язаною з естетикою є теорія цінностей Романа Інґардена. Варто згадати також «Книжечку про людину» – твір, у якому філософ подав свою антропологічну концепцію.

На жаль, в Україні не так багато досліджень, присвячених Інґардену. Ще менше перекладів. Сейм Республіки Польща проголосив 2020 рік «роком Романа Інґардена». Це суттєво оживило дискусії про творчість філософа у Польщі й усьому світі. Саме з нагоди цієї події за підтримки Генерального консульства Республіки Польща в Луцьку в Національному університеті «Острозька академія» відбулася Міжнародна конференція «Філософія Романа Інґардена і сучасність». Важливо, що учасниками цього зібрання стали науковці з України та Польщі, які досліджують різні аспекти творчості Інґардена. Це дало змогу охопити його погляди на фундаментальні проблеми зі сфери онтології, епістемології, антропології, естетики, аксіології, філософії літератури. Крім того, дискусії в межах конференції виразно окреслили значення Романа Інґардена для сучасної філософії та дали змогу порівняти його погляди з іншими сучасними філософами – представниками феноменології, Львівсько-Варшавської школи, сучасної семіотики, філософії діалогу та ін. Надзвичайно цінні розвідки, які демонструють можливість застосувати філософські ідеї Інґардена для аналізу літератури (зокрема й української літератури, що було доведено на прикладі Лесі Українки).

Свого часу редактори «Словника філософських понять Романа Інґардена» (*Słownik pojęć filozoficznych Romana Ingardena*) Анджей Новак і Лешек Сосновський зазначили, що Роман Інґарден «точно не належить до гераклітівської лінії “темних філо-

софів”. Його думка, як правило, виводиться у чіткий і послідовний спосіб...».

Маємо надію, що книга, яка постала за результатами згаданої вище конференції, дасть змогу подати, насамперед для українського читача, самого Романа Інґардена і його філософську думку в чіткий і послідовний спосіб. А також сподіваємося, що вона стане своєрідною мотивацією для подальших обговорень ідей цього філософа в Україні.

Дмитро Шевчук

РОМАН ІНГАРДЕН: ФІЛОСОФСЬКА ОСОБИСТІСТЬ

Катерина Шевчук

Роман Вітольд Інгарден – видатний польський філософ, феноменолог, естетик. Народився 5 лютого 1893 року в Кракові в родині інженера гідролога. Батьки походили з родин, де було багато інженерів, художників, лікарів, політиків і державних діячів. Батько Романа Вітольда – Роман Каєтан Генрик – за реалізацію численних технічних проєктів отримав титул доктора *honoris causa* Львівської політехніки. Матір'ю Романа Вітольда була Вітослава Радванська. У родині виховувалося троє дітей. Окрім Романа Вітольда, було ще дві його старші сестри – Марія та Ядвіга.

1911 року Роман Вітольд Інгарден закінчив гімназію у Львові. Того самого року розпочав свої філософські студії у Львівському університеті. Вивчав філософію та математику під керівництвом Казимира Твардовського, учня Франца Brentano. З квітня 1912 року навчався в Геттингенському університеті під керівництвом Едмунда Гуссерля. З жовтня 1914 року до травня 1915 року перебував у Відні. Саме сюди було перенесено Львівський університет, оскільки Львів захопили росіяни. На засіданні філософського товариства університету Роман Вітольд Інгарден виголосив свою першу доповідь на тему досягнень феноменології. 1916 році переїхав із Е. Гуссерлем до Фрайбурга. 1918 року захистив дисертацію під керівництвом Гуссерля на тему «Інтуїція та інтелект за Анрі Бергсоном. Презентація та замах на критику» (*Intuition und Intellekt bei Henri Bergson. Darstellung und Versuch einer Kritik*).

У роки навчання Роман Вітольд Інґарден познайомився з цілою плеядою феноменологів. У геттингенський період відвідував заняття Адольфа Рейнаха, якого дуже цінував, а згодом – семінари Гуссерля. Наукова атмосфера в Геттинзі була досить гаряча. Відбувалися бурхливі дискусії між представниками різних наукових дисциплін. Натомість у Фрайбурзі зав'язалася тривала дружба Інґардена з Едитою Стайн, яка з часом стала його основним партнером у філософських дискусіях.

Після захисту дисертації Інґарден повернувся до Польщі. Працював учителем філософії, математики, німецької мови у Конську, Любліні, Варшаві й Торуні.

1 липня 1919 року Роман Інґарден одружився з Марією Поль, випускницею окулістики Медичної академії в Києві. В Інґарденів було три сини: Роман Станіслав, Єжи Казимир і Януш Стефан. У цей період Інґарден поєднував учителювання з іншими заняттями: написав багато статей, а також габілітаційну роботу «Про есенційні питання» (*O pytaniach esencjalnych*). Захист габілітації відбувся 27 червня 1924 року на гуманітарному факультеті Університету Яна Казимира у Львові. 1925 року Інґарден одночасно працював у львівських гімназіях і як доцент розпочав викладати в університеті.

Під час закордонного відрядження, яке профінансувало Міністерство у справах релігії та народної освіти, Інґарден спочатку перебував в Німеччині. Саме тут працював над написанням праці «Про літературний твір» (*Das literarische Kunstwerk*), яка принесла йому світове визнання. У вересні 1927 року зустрівся з Гуссерлем. Читав його праці «Ideen I», «Zeitbewusstsein». У листопаді навідав Мартіна Гайдеггера в Марбургу. Хоча із зацікавленням прочитав «Буття і час», підкреслював ґрунтовний рівень дослідження Гайдеггера, але водночас відзначав, що його праця містить багато нез'ясовних речей, які, як переконався Інґарден, і для самого автора перебувають ще в стадії дозрівання. У Німеччині також зустрівся з Гедвіґ Конрад-Марціус та Едитою Стайн. Потім поїхав до Парижа. На Батьківщину повернувся в березні 1928 року. Надалі працював в державних гімна-

зіях і викладав у Львівському університеті. 1933 року отримав звання професора.

Як зауважує дослідник життя і творчості Р. Інґардена Богдан Огородник, «ситуація Інґардена на польській філософській сцені була складною. З одного боку, висловлював гостру критику логіцизму, що було яскраво виражено на VIII Міжнародному філософському конгресі в Празі 1934 року. Там дійшло до конфронтації прихильників феноменології з представниками логічного позитивізму. З іншого боку, заперечував наукову цінність вітчизняної філософії, що відсилається до романтичної релігійної думки. Оскільки не міг погодитися з обскурантизмом і загалом низькою, на його думку, філософською культурою, залишався в Польщі відособленим, мав визнання лише серед грона нечисельних літературознавців і серед [...] групи учнів»¹.

1937 року вийшла ще одна праця Р. Інґардена «Про пізнання літературного твору» (*O poznawaniu dzieła literackiego*). Якщо дослідження «Про літературний твір» стосується передусім онтологічної структури особливого типу інтенційних предметів, то ця робота спрямована на аналіз складних пізнавальних процесів, у яких розкривається літературний твір, а також на дослідження структури естетичного переживання.

Інґарден проводив у Львові наукові семінари, які були доволі популярними. За рік до початку війни порушував на них питання сутності часу й аналізував проблему суперечки між реалізмом й ідеалізмом – теми, що закладали підґрунтя головної праці його життя «*Spró o istnienie świata*» («Спір про існування світу»).

Більшу частину Другої світової війни Інґарден провів у Львові. Спочатку викладав на кафедрі германістики Львівського університету, а згодом був учителем математики в професійному училищі для поляків. Брав участь у таємному навчанні на гуманітарному факультеті Львівського університету в підземеллі.

¹ Oгородnik, Bogdan. 2000. *Ingarden*, Warszawa: Wiedza Powszechna, S. 9-10.

Після війни Інґарден працював у Ягеллонському університеті в Кракові. 1946 року очолив там кафедру філософії. Керував нею до 1950 року. У цей період вийшло друком два томи «Спору про існування світу» (*Spór o istnienie świata*), а також праця «Нариси з філософії літератури» (*Szkice z filozofii literatury*). Брав участь у міжнародних філософських конгресах: у Римі 1946 р., у Брюсселі й Парижі 1947 р. й Амстердамі 1948 р.

1950 р. комуністична влада на сім років усунула Р. Інґардена від викладання (формально перебував у оплачуваній науковій відпустці). У цей час Інґарден переклав польською мовою «Критику чистого розуму» І. Канта, а також опублікував третій том «Спору...» в німецькій редакції.

1957 р. Інґарден знову очолив кафедру філософії Ягеллонського університету. Керував нею до виходу на пенсію 1963 року. Багато працював, викладав, публікував свої наукові твори. З 1957 р. почала виходити серія праць Інґардена «Філософські твори» (*Dzieła filozoficzne*), що нараховує загалом шістнадцять томів. У цей період Р. Інґарден часто виїздив за кордон із лекціями. З вересня 1959 року до січня 1960 року викладав у США, а 1967 року – у Норвегії.

З 1957 по 1970 рр. вийшло друком три томи праці «Дослідження з естетики» (*Studia z estetyki*) Інґардена. Перед смертю встиг підготувати першу частину твору «Біля основ теорії пізнання» (*U podstaw teorii poznania*), що містила критику психофізіологічної теорії пізнання, описової феноменології, а також розвивала теорію і методіку апіорного пізнання. Обговорював з учнями проєкт антропологічних нарисів, які згодом вийшли друком під загальною назвою «Книжечка про людину» (*Książeczka o człowieku*).

Помер Роман Інґарден раптово 14 червня 1970 р. Залишив по собі величезний науковий доробок і ціле гроно учнів і тих, з ким він співпрацював. З-поміж них можна назвати таких осіб, як: Владислав Ціхонь, Єжи Галецький, Данута Герулянка, Марія Голашевська, Даніеля Громська, Міхал Гемполінський, Марія Кокошинська-Лутманова, Ірена Кронська, Тадеуш Кронський,

Гвідо Кюнг, Юзеф Ліпец, Яніна Макота, Генрик Мельберг, Ян Павліца, Єжи Пежановський, Галіна Посвятовська, Анджей Пултавський, Єва Сова, Антоні Б. Стемпень, Владислав Стружевський, Аніта Щепанська, Ян Шевчик, Юзеф Тішнер, Анна Тереза Тименецька, Адам Венгжецький, Кароль Войтила, Ірена Вольна, Леопольд Згода, Зофія Жарнецька. Р. Інґарден був членом Польської академії наук.

Роман Інґарден – це єдиний польський феноменолог світового рівня. Його зараховують до найбільш видатних учнів Е. Гуссерля. Сьогодні Р. Інґардена вважають «хресним батьком» або навіть творцем так званої «другої феноменології», що постала внаслідок послідовної критики її ортодоксальної, традиційної версії, автором якої був Е. Гуссерль.

У листах до самого Е. Гуссерля (ще в період написання дисертації під його керівництвом) Р. Інґарден критикує вчення вчителя, а саме трансцендентальний ідеалізм, згідно з яким існування «реального світу» залежить від свідомості. Унаслідок полеміки з Гуссерлем з'явилися власні онтологічні дослідження Р. Інґардена, результати яких розміщено не лише в уже згаданому творі «Спір...», але й також у численних працях з естетики². Незважаючи на опозицію до Гуссерлівського трансцендентального ідеалізму, Р. Інґарден доволі плідно використовував доробок учителя, особливо у царині т. зв. ейдетики як результату апріорного пізнання (у специфічно феноменологічному значенні цього слова).

Упродовж багатьох років Р. Інґарден листувався з Едитою Стайн, також ученицею Е. Гуссерля. У своїх листах ділився з колежанкою про наукові плани, обговорював з нею ідеї, які згодом

² Детальніше про рецепцію і критику ідей Е. Гуссерля в концепції Р. Інґардена можна прочитати, зокрема, у статтях: Шевчук, Катерина. 2006. "Рецепція феноменологічних ідей Едмунда Гуссерля у творах Романа Інґардена", *Наукові записки Острозької академії. Серія „Культурологія”*, Випуск 1, С. 238-258; Шевчук, Катерина. 2011. "Едмунд Гуссерль і Роман Інґарден: діалог феноменологій", *Тем. зб. наук. пр. Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського "Інтелект. Особистість. Цивілізація"*, Донецьк, С. 360-368.

вилилися в його головних філософських дослідженнях, присвячених вирішенню онтологічних і епістемологічних питань. Е. Стайн була для Р. Інґардена і подругою, і опонентом, а часом навіть медіумом між ним і Гуссерлем. Тому важко перецінити значення їхнього спілкування для Р. Інґардена та біль втрати, коли влітку 1942 р. Е. Стайн, монахиня єврейського походження, загинула в газовій камері Освенціма. Пізніше її канонізував Папа Іван Павло II.

Р. Інґарден відомий у світі як феноменолог, який аналізував проблеми з царини естетики. Водночас він сам багаторазово підкреслював, що для нього вістрям філософії була онтологія, а саме новочасна суперечка між ідеалізмом і реалізмом про статус реального світу. Сам Р. Інґарден обстоював позицію реалізму. Він уважав, що світ предметів, обумовлений своїм походженням ззовні, краще піддається дослідженню, ніж світ переживань. Тому вихідним пунктом онтологічних досліджень має бути не «остаточна суб'єктивність» (як у Е. Гуссерля), а «наочна об'єктивність». Лише схоплення сутності предметів може дати підставу для дослідження актів чистої свідомості. Підхід доволі емпірично орієнтований. Водночас у «Спорі» можна відстежити теологічне налаштування Інґардена, близьке до позиції, відомої як «креаціонізм». Він, зокрема, стверджує, що світ буттєво залежний від універсальної чистої свідомості, яка існує абсолютно, первинна і самостійна, перебуває поза світом і понад часом, має силу творення світу. З цієї характеристики зрозуміло, що йдеться про Бога, до ідеї якого Інґардена довели його ейдетичні візії та онтологічні міркування.

Загалом «друга феноменологія», творцем якої був Р. Інґарден, мала прихильників як на батьківщині філософа, так і за її межами, однак так само, як і Гуссерлівська феноменологія, була об'єктом критики антиметафізичних напрямів.

У своїх дослідженнях Р. Інґарден використовував результати таких наук, як: психологія, біологія, фізика, математика і логіка. Був переконаним реалістом. За його феноменологічними плечима завжди стояла стіна поточних переконань здорового глу-

зду. Як згадував у своїх спогадав син Інґардена Роман Станіслав Інґарден, учений-фізик: «батько часто казав, що також досліджує природу і досвід, що філософія для нього – досвід природи», зауважуючи водночас, що «феноменологія, на його думку, чисто емпірична, а не спекулятивна наука, тільки досвід розуміє значно ширше, ніж це робить фізика»³.

Учень філософа Ян Пежановський зауважував, що на практиці Інґарден поєднав метод феноменології з методом поняттєвого аналізу аналітичної філософії і, відповідно, є не лише одним із найвизначніших феноменологів, але також видатним представником аналітичної філософії. «Є взірцем майбутнього феноменологічно\онто\логічного філософа. Зразком для нас»⁴.

Справа Інґардена не завершена. У шістдесятих роках ХХ ст. вчений зосередився над опрацюванням основ аксіології і філософської антропології. Однак доля була невблаганна і перервала його працю тоді, коли ще мав так багато що сказати.

Філософські дослідження Р. Інґардена прямували від основ теорії пізнання (*O pytaniach esencjalnych*) й онтології мистецтва (*Das literarische Kunstwerk*) до онтології світу (*Spór o istnienie świata*) й онтології людини (*Książeczka o człowieku*).

Насамкінець із деякою ноткою суму відзначаємо, що Роман Інґарден – видатний учений зі світовим ім'ям, який (як зазначено) частину свого життя прожив у Львові, де написав низку фундаментальних праць, але, на жаль, досі залишається маловідомою постаттю в українській науці. Безсумнівно, змінити ситуацію могла б поява перекладів творів Інґардена українською мовою, що сприятиме зростанню уваги до постаті філософа і його ідей.

³ Ingarden, Roman Stanisław. 2003. "Próba częściowej reinterpretacji filozofii mego ojca, Romana Ingardena, z punktu widzenia fizyki i japonistyki", w: J. Perzanowski i A. Pietruszczak (red.), *Od teorii literatury do ontologii świata*, Toruń, S. 336, 338.

⁴ Perzanowski, Jan. 2003. "Garść wspomnień o Wielkim Filozofie", w: J. Perzanowski i A. Pietruszczak (red.) *Od teorii literatury do ontologii świata*, Toruń, S. 364.

За видатні заслуги в галузі філософії Польський сенат і сейм обрав Романа Інґардена покровителем 2020 року.

Література:

1. Ingarden, Roman Stanisław. 2003. "Próba częściowej reinterpretacji filozofii mego ojca, Romana Ingardena, z punktu widzenia fizyki i japonastyki", w: J. Perzanowski i A. Pietruszczak (red.), *Od teorii literatury do ontologii świata*, Toruń, S. 331-353.

2. Łubnicki, Narcyz. 1971. "Amor metaphysicae tragicus. Sylwetka filozoficzna Romana Ingardena", *Folia societatis scientiarum Lublinensis*, section A, vol. 12, S. 21-27.

3. Ogrodnik, Bogdan. 2000. *Ingarden*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 211 s.

4. Perzanowski, Jan. 2003. "Garść wspomnień o Wielkim Filozofie", w: J. Perzanowski i A. Pietruszczak (red.), *Od teorii literatury do ontologii świata*, Toruń, S. 354-385.

5. Шевчук, Катерина. 2006. "Рецепція феноменологічних ідей Едмунда Гуссерля у творах Романа Інґардена", *Наукові записки Острозької академії. Серія "Культурологія"*, Випуск 1, С. 238-258.

6. Шевчук, Катерина. 2011. "Едмунд Гуссерль і Роман Інґарден: діалог феноменологій", *Тем. зб. наук. пр. Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського "Інтелект. Особистість. Цивілізація"*, Донецьк, С. 360-368.